

Fiillerin Yaratılmasıyla İlişkili Bazı Kelâmî Meseleler- -İmam Mâtürîdî'nin Görüşleri Bağlamında Bir Çalışma¹

Abdulrahman Taha Bdaiwi ALALWANİ²

Özet:

Bu çalışma kulların fiillerinin yaratılması konusundaki tartışmaların bir devamı niteliğinde ortaya çıkan kelâmî meseleleri ve ilgili meseleler hakkında İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini konu edinmektedir. (cümleler revize edilmeli) Nitekim kulların fiillerinin yaratılması meselesi bir yandan maktûlün eceliyle ölüp ölmediği, haramın rızık olup olmadığı şeklindeki tartışmalarla bağlantılıyken diğer yandan hidâyet, dalalet, Tevfik ve kalbin mühürlenmesi gibi kavramlarla da doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilidir. Bu çalışma mezkûr meseleler arasındaki ilişkiyi ve bu meseleler hakkında Mâtürîdî'nin tercihlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Rızık, Ecel, Hidâyet

The doctrinal issues arising from the creation of acts of worshiper At Almatridi opinions

Abstract:

This research talks about the opinion of Al-Maatridi in the matters that result from the creation of acts of worshipers, since the opinion in the creation of acts of worshiper, the result of opinion on the question of the dead die for him and that the sanctity of livelihood or not and in the issue of guidance and misguidance and reconciliation and seal... where the research addresses this issue in the opinions of Al-Matridi The link between the creation of acts of worshipers and these matters is shown by Al-Matridi opinion

Keywords: Matridi, Livelihood, Term, Guidance

Giriş

Kulların fiillerinin yaratılması meselesi ve bu meseleye taalluk edilerek tartışma konusu olan/yapılan diğer meseleler insanların

¹ Bu makale SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılmakta olan 'Matürîdî de İrade ve Meşiet' başlıklı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

² Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelam Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kendisi hakkında uzun zaman kafa yorduğu en çetrefilli meselelerindendir. (çok dolaylı anlatım olmuş) Çünkü bu meseleler teoride kalmayıp bizatihi pratik hayatın gerçekliğine temas etmektedir. Nitekim ölüm, yaşam, hidâyet, dalalet ve rızık gibi meseleler doğrudan hayatın kendisiyle ilişkilidir. Nice zaman âlimler bu meselelerle meşgul olmuş ve nice araştırmacılar bu yolda ter dökmüştür. Âlimler bu konu hakkında kitaplar yazmışlar ve görüşlerini beyan etmişlerdir. (Arapçada تطویل dediğimiz gereksiz uzatma olmuş. Cümleler revize edilmeli) Öyle ki kaza, kader ve efâlû'l-ibâd meseleleri Kaderiyye ve Cebriyye gibi bazı islâmî fırkaların isimlerine kadar tesir etmiş ve onların alamet-ifarikaları haline gelmiştir. Ehl-i Sünnet ise bu meselelerin kapalılığını izah etmeye ve düğümlerini çözmeye çalışmıştır. Nitekim ilgili meselelere en ince teferruatlarına kadar dalıp muhalifleriyle münazara eden İmam Mâtürîdî bu durumun en bariz örneklerindendir. Kanaatimizce onun mezkûr konulara ilişkin görüşleri aklı ikna ve kalbi tatmin eden bir yapıya sahiptir.

1. Maktulün Eceliyle Ölmesi Meselesi (bu alt başlık ana başlıkla uyumlu değil. Önce fiil ve kulların fiili üzerinde durulması daha isabetli olabilir.)

Ecel, vakit demektir. Örfî olarak ise özel bazı zamanlar için kullanılır. Mesela ecelü'l-hayat veya ecelü'l-mevt denilir de kendisiyle hayat zamanı ve ölüm zamanı manaları kast edilir.³ (Kavramlar açıklanırken sözlük anlamları muteber kamuslara dayanılarak verilmeli. Daha sonra terim ya da kelimelerdeki anlamlarına yer verilmeli)

Peki, öldürülen kimse eceliyle mi ölmüştür? Yoksa ecelinden önce mi ölmüştür? Bu mesele kulların fiillerinin yaratılmasıyla ilişkili bir meseledir. Nitekim Ka'bî'nin de aralarında bulunduğu bazı mutezilîler maktulün eceliyle ölmediğini iddia etmişlerdir. Onlara göre öldürülen kimse aslında daha fazla yaşayacakken, öldürülmüş olması sebebiyle ömrü kesintiye uğramıştır.⁴

Ancak Mu'tezile'den başka bir grup maktulün öldürülmeseydi bile aynı vakitte öleceğini söylemiştir. Nitekim Allâf, Cübbaî ve son

³ el-Kâdî Abdülcabbar, Ebu'l-Hasen b. Ahmed b. el-Esed Âbâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Vehbe Yayinevi, Birinci Baskı, Kahire, 2012, s. 520.

⁴ et-taftazânî, Sadeddin b. Ömer, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye mea Hâşiyeti Kestelli*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, s. 126-127; en-Nesefî, Ebu'l-Muîn, Meymûn b. Muhammed b. Mutemed b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl, *et-Temhîd li Kavâidi't-Temhîd*, Thk. Ceybullah Hasen, Dârü't-Tabâati'l-Muhammediyye, Birinci baskı, h. 1406, s. 36.

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

dönem mu'tezilîler bu görüştedir.⁵ Kâdî Abdü'l-Cabbâr da bu görüşe katılmış ve şöyle demiştir: *"Maktul eceliyle ölmüştür. Ecelde artma veya azalma olabileceğini söylemek doğru değildir. Dolayısıyla iki ecelin olduğunu söylemek de batıldır."*⁶

Ancak ilk dönem mu'tezilîler maktulün kendi eceliyle ölüp ölmediği konusunda ve eğer öldürülme kendisine takdir edilen vakte kadar yaşayıp yaşamayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bazıları maktulün öldürülmemesi durumunda hem ölebileceğini hem de ölmeyebileceğini söylemişlerdir. Bu söylemde bulunanların konuyla ilgili açıklaması şu şekildedir: *"Boğulmak ve yanmak gibi helak edici sebeplerin bir araya geldiği şahısların bir kısmı hakkında, bu sebepler olmasaydı yaşardı veya ölürdü demek kesinlik kaydı koşmaksızın mümkündür. Ancak ilgili sebeplerin ortadan kalkması zamanında bu kimselerin hepsi yine de ölürdü demek mümkün değildir. Çünkü sebepsiz ölüm harikuladedir."*⁷ Mu'tezilîler harikulade olayları kabul etmedikleri için insanların sebepsiz olarak ölmeyeceklerini ifade etmişlerdir. (burada yeni bir şey yok)

İmam Mâtürîdî ise birden fazla ecelin olduğunu söyleyen Mu'tezile'nin görüşünü aktarır. Daha sonra onların bu görüşe, sılayı rahimin ömrü uzatacağını bildiren rivâyetini şahit göstermelerini tenkit eder. Nitekim böyle bir iddia bir yönüyle Allah Teâlâ'nın ecelin değişmeyeceğine dair vermiş olduğu vadin kendisiyle çelişmekte, diğer yandan kulun takdirinin Allah'ın takdirinin önüne geçtiği iddiası sebebiyle rabbe acizlik isnat etmektedir. Mâtürîdî konuyla ilgili olarak *"أينما تكونوا يدرككم الموت ولو كنتم في بروج مشيدة"*⁸ *"Her nerede olursanız olun ölüm size ulaşır. Hatta kuvvetlendirilmiş yüksek kulelerde olsanız bile.. "* âyetini delil getirmiştir. Nitekim bu âyet bir önceki âyetten de anlaşılacağı üzere kendilerine savaş emredilince ölüm korkusu sebebiyle savaşmak istemeyen kimselere cevaben gelmiştir. Takdir edilen vakit geldiğinde onların öleceğine, dolayısıyla bu ölüme katledilmenin vesile olup olmamasının bir önemi olmadığına dikkat çeken Mâtürîdî, Mu'tezile'nin iddia ettiği

⁵ el-Bağdâdî, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed b. Abilleh et-Temîmî, *el-Fark beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkati'n-Nâciye*, Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, İkinci Baskı, Beyrut, 1977, s. 341.

⁶ el-Kâdî Abdülcabbar, *el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn Dimne Mecmûati Resâili'l-Adli ve't-Tevhîd*, Thk. Muhammed Ammâre, Birinci Baskı, Mısır, 1971, s. 142.

⁷ el-Âmidî, Seyfeddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ali b. Muhammed b. Salim b. Muhammed, *Ebkârü'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*, Thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî, Dârü'l-Kütübî'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2007, s. 102; el-Eşarî, Ebu'l-Hasen, Ali b. İsmail b. İshak b. Salim b. İsmail b. Abdilleh b. Musa, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfi'l-Musallîn*, Tsh. Helmut Ritter, Franz Stayz Yayınevi, Üçüncü Baskı, Wiesbaden, 1980, C. I, s. 331.

⁸ 4/Nisa/78.

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

gibi katledilen kişinin ömründe azalmanın söz konusu olmadığını savunur.⁹

Mâtürîdî konuyla ilgili olarak ayrıca “ لا يستأخرون ساعة ولا ”¹⁰“(ecelleri geldiği vakit) ne bir an ileri alabilirler ne de geri” manasındaki âyeti delil getirmektedir. Nitekim bu âyet zahiri anlam itibariyle Mu'tezile'nin görüşüne muhaliftir. Diğer yandan bu âyet ecele bir tahdid (sınırlama) getirmektedir. Mâtürîdî'ye göre eğer birini öldürmek suretiyle ecel değişseydi bu sınırlama getirilmezdi. Dolayısıyla bu sınırlamanın varlığı insanların ecelinin kulların fiili olmadığına delalet etmektedir.¹¹

Diğer yandan Mâtürîdî katletmenin kulun değil Allah'ın fiili olduğunu söylemektedir. Nitekim bazen öldürmek amacıyla atılan (ok ve taş gibi) şeyler hedefe isabet etmediği için ölüm gerçekleşmez. Bu hususta “ فلم تقتلوهم ولكن الله قتلهم وما رميت إذ رميت ولكن الله رمى ”¹² “Onları siz öldürmediniz. Lakin Allah onları öldürdü. Attığın vakit sen atmadın. Lakin Allah attı .. ” âyetini delil getirmiştir. Nitekim ilgili âyetten de anlaşılacağı üzere onların ölmelerinin sebebi yaralamanız değildir. Ancak Allah Teâlâ bu yaralanmaları onların ölümüne sebep olarak takdir etmiş ve yaralayan kimseyi de katil olarak tayin etmiştir. Zira bazı yaralanmalar ölümle sonuçlandığı gibi diğer bazıları sonuçlanmayabilir. Burada dikkat çekilen husus aynı fiili işlemin neticesinde muhtelif sonuçların ortaya çıkmasıdır. Öte yandan Mâtürîdî 'ye göre oku atan kimsenin de hakikatte oku bizatihi kendisinin attığını söylemek mümkün değildir. Zira hedefe bırakılan okun hedefe varıp varmayacağı hususunda kulun bir tesiri olmadığı gibi kul oku attıktan sonra onu geri çevirmeye yahut vazgeçmeye muktedir de değildir. Görüldüğü üzere Mâtürîdî'ye göre fiilin faile isnat edilebilmesi için bir yandan failin o fiilden vazgeçebilmesi diğer yandan fiilin her seferinde aynı neticeyi vermesi gerekmektedir. Kulların bu şartlara haiz olmadığına işaret eden Mâtürîdî sebep ve müsebbep arasındaki ilişkiyi kabul etmez ve sebebin zorunlu olarak müsebbebi gerektirmediğini söyler.¹³ (bu tür iddialar nispet edilen kişilerin kendine ait eserlerden tepit edilmeli)

Mutezile ise Mâtürîdî'nin katletmek Allah'ın fiilidir şeklindeki görüşüne itiraz etmiştir. Bu hususta haksız yere bir başkasını

⁹ el-Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindî, *et-Tevhid*, Thk. Fethullah Huleyf, Dâru'l-Câmiâti'l-İslâmiyye, Mısır – Thk. Asım İbrahim eş-Şâzelî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 2003, s. 283.

¹⁰ 7/Araf/34.

¹¹ el-Mâtürîdî, *Tevlâtü Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdi Baslûm, Neşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, h. 1426, C. I, s. 710.

¹² 8/Enfal/17.

¹³ el-Kâdî Abdülcabbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 523.

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

öldüren kimsenin kınanmasını ve cani olarak addedilmesini delil getirmişlerdir. Nitekim onlara göre katletmek Allah'ın fiilidir demek Allah katildir demektir. Zira katletmek katilin yapmış olduğu işin adıdır ve katil maktulün ömrünü azaltmıştır.¹⁴ Mâtürîdî ise bu itiraza Allah'ın ilmi bağlamında cevap verir. (dipnotta Allah'ın ilmi ve ilmin nelere taalluk ettiği açıklanırsa isabetli olurdu) Zira Allah Teâlâ maktulün ne zaman öldürüleceğini bildiği için ecelini de ona göre tayin etmiştir. (kudret ilmin tesirinde mi kalmış?) Katilin kınanması ise katletme fiilini işlemeye azmetmesiyle ilişkilidir.¹⁵ (azmetmek de bir fiil değil mi? Hani fiilleri Allah yaratmıyor muydu?) Zira katil katletme fiilni yaratmasa da onu kesp etmiştir. (kesb kudretini de Allah yaratmış değil mi?) Diğer yandan Allah Teâlâ maktulde ölümü yaratmıştır. Ölümün yaratılması ise kınanacak bir şey değildir. Kınamanın konusu ancak neticesinde âdeten ölümün yaratıldığı, yasaklanmış fiiller hakkında olabilir. Ka'bî'nin "Ecel için bir ölçü vardır. Sılayı rahim onu artırabilir." hadisini kendine delil getirmesi hakkında ise Mâtürîdî bir kimsenin sılayı rahim yapsa da yapmasa da Levh-i Mahfuz'da ecelinin zamanının takdir edildiğini söyler. Yani kişinin neyi tercih edeceği Allah'ın ilmi açısından sabit olduğu için ecelinin buna göre takdir edilmiş olduğunu savunur.¹⁶

Mu'tezile'nin iddiasının ancak kullarının geleceğinden habersiz olan bir ilah hakkında tutarlı olabileceğini söyleyen Mâtürîdî, onların ecel meselesi hakkındaki iddialarının dolaylı olarak bedâ (beda, kavramı açıklanmalıydı) ile neticelendiğini ifade etmektedir. Allah Teâlâ ise nasların da ifade ettiği üzere bundan münezzehtir.¹⁷ (hangi naslarda? ilgili ayet ya da hadis verilmeli aksi halde konu kapalı olur ve araştırmanın amacı eksik kalır.)

Görüldüğü üzere Mâtürîdî ecel meselesini ilmi ilahiyle ilişkili olarak değerlendirmektedir. Nasıl ki Allah Teâlâ kulunun küfrü mü imanını seçeceğini bilir, aynı şekilde kulunun katledilerek mi yoksa katledilmeden mi öleceğini; sılayı rahim yapıp yapmayacağını da bilir. Buna göre sıla yapan kimsenin ömrünü, yapmadığı zamankine göre arttır ve ecelini o şekilde tayin eder. Çünkü ilminin dışında bir şey yapması muhaldir. (yine kudretin ilme mahkûmluğu...) Mâtürîdî Mu'tezile'ye yönelik eleştirilerini maktulün eceli hakkındaki şu ifadelerle sürdürür: "Maktulün ecelini Allah Teâlâ Levh-i Mahfuz'da yazan (ilk) şekliyle mi bırakır? Yoksa onu öldürüldüğü zamana mı değiştirir? Yoksa öldürülmediği takdirde öleceği zamana mı değiştirir?"

¹⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, C. I, s. 165.

¹⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, C. II, s. 220.

¹⁶ el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 281.

¹⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, C. I, s. 165.

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Eğer cevap olarak ilk iki şıktan birisi seçilirse Allah'ın yalan haberde bulunduğu ve vadine muhalefet ettiği iddia edilmiş olur. Üçüncü şık tercih edildiğinde ise şöyle sorulur: Allah o kimsenin öldürüleceğini biliyor muydu? Bilmiyor muydu? Eğer bilmiyordu denilirse imandan çıkılır. Eğer biliyordu denilirse niçin bilgisinin dışında bir ecel takdir etmiştir? Görüldüğü üzere bu ancak cahillerin savunacağı bir iddiadır.¹⁸ (bu bir özet, burada özetten çok yazarın değerlendirmesi yer almalıydı)

Mâtürîdî'nin görüşü gerek Ehl-i Sünnet'in görüşüyle ve gerek Kelâbâzî gibi maktulün eceliyle olduğunu söyleyen sûfilerin görüşüyle örtüşmektedir.¹⁹ Diğer yandan o, katilin mesuliyetini de yok saymaz ve onun masiyet işlediğini belirtir. Nitekim katilin fiili Allah tarafından yaratılsa da kul tarafından kesp/kesb edilmiştir.

2. Haramın Rızık Olması Meselesi (.....???)

Mu'tezile'nin rızık hakkındaki görüşüne değinen Kâdî Abdülcabbar, yemek, içmek gibi rızıkın bütün kullara izafe edilen kısmının umum olduğunu; bazılarına tahsis edilmiş rızık da o kimselere özel olduğunu ve onları bu rızıkla ulaştırmaktan kimsenin alıkoymayacağını söyler. Buna göre rızık tanımını kendisiyle faydalanılmaya elverişli olup bu faydadan onu engelleyecek birinin olmadığı şeydir. Mezkûr tanım bağlamında Kâdî Abdülcabbar mülkiyetin zaruri olmadığına işaret etmektedir. Nitekim bazen insanın malik olmadığı şey de kendisiyle faydalanması mubah olması koşuluyla onun rızık olarak isimlendirilir. Başkası tarafından ikram edilen bir yemeği yemek bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ancak hırsızlık, gasp ve zulüm vesilesiyle ele geçirilen haram malın rızık olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Zira Allah Teâlâ'nın yasakladığı fiiller vesilesiyle kuluna rızık verdiğini söylemek mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla Mu'tezile'ye göre rızık Allah'tandır. Çünkü kendisiyle faydalanmaya elverişli olma kaydı bunun Allah tarafından yaratılmasını gerektirmektedir. Nitekim herhangi bir kulun ne doğrudan ne de nedensellik ilkesine dayalı olarak cisimleri, renkleri yahut intifanın konusu olan bir şeyi yaratması mümkün değildir.²⁰

İmam Eşarî Ehl-i Sünnet'in rızıkı ikiye ayırdığını ifade eder. Bunlardan ilki kişinin kendisine malik olup yiyip içtiği şeylerdir. İkinci kısım ise haram olarak yiyip içtiği şeylerdir. Zira haram dahi olsalar bunları yemek içmek suretiyle vücudu gidalanmış olur.²¹

¹⁸ el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 282.

¹⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne*, C. I, s. 47.

²⁰ el-Kâdî Abdülcabbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2012, C. XI, s. 37.

²¹ el-Eşarî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, C. I, s. 322.

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

İmam Mâtürîdî ise rızık vermenin Allah Teâlâ'nın fiili olduğuna ve onun bütün kullarının rızıkını ayırdığına dikkat çeker. Bu bağlamda bir kimse için ayrılmış rızıkın bir başkası tarafından yenilmesi mümkün değildir. Böyle bir şeyin mümkün olduğunu söylemek ya Allah Teâlâ'nın vadine muhalefet ettiğini yahut da kulu için ayırdığı rızıkı acziyetten ötürü veremediğini iddia etmek demektir. Görüldüğü üzere her iki ihtimal de kabul edilebilir değildir. Bu takdirde her ne surette olursa olsun; yani ister haram ister helal olarak bir kimsenin başka bir kimsenin rızıkıyla rızıklanması mümkün değildir.²² (المشيئة من الله الإيجاد ومن العبد الإصابة تأويلات)

Görüldüğü üzere hem İmam Mâtürîdî hem de Mu'tezile rızıkın Allah Teâlâ'dan geldiğini söylemektedir. Ancak aradaki fark Mu'tezile'nin haram olan şeyleri rızık saymamasıdır. Çünkü Mu'tezile'ye göre Allah Teâlâ için akıbetinde kulunu cezalandıracağı bir intifa vesilesiyle ona rızık veremez. (anlatım yanlışlığı olmalı) İmam Mâtürîdî ise böyle bir iddianın Allah'ın Rezzak sıfatına hâlel getirdiğine dikkat çekmiş ve kulların Allah'ın takdiri olmaksızın hiçbir şeyle faydalanamayacağını altını çizmiştir. Zira kulların fiillerini yaratan odur. Bu durum kulların mesuliyetini ortadan kaldırmaz. Dolayısıyla haram olarak yenilen şey yiyen kimsenin rızıkıdır. Ancak bu kimse yapmış olduğu seçimden ötürü de cezaya müstahaktır. (bunlar mevcut fikirlere. Yeni bir şey ilave etmek için kişisel değerlendirme yapılmalıdır)

3. Hidâyet, Tefvik, Dalalet ve Mühürlenme Meselesi

3. 1. Hidâyetin Yaratılması ve Tefvik

İmam Mâtürîdî'nin hidâyet konusunda Mu'tezile'ye yönelik eleştirileri olduğu bilinmektedir. Nitekim onlar hidâyeti beyan manasında almışlardır. "اهدنا الصراط المستقيم" âyetini konuya delil olarak getiren Mâtürîdî ise ilgili âyette hidâyetin herkese yönelik olmadığına zira beyanın hem nimet verilenlere hem de gazaba uğrayanlara yönelik olduğuna dikkat çekmektedir.²³ (bir görüş net olarak ortaya konmalı daha sonra karşıt görüşler getirilerek cevabı verilmeli. Maturidi Mutezileyi eleştirmiş, mutezile ne demiş ki eleştiriye maruz kalmış?)

İmam Mâtürîdî'nin bu hususta getirdiği bir başka delil "الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله"²⁴ "Hamd bizi buna eriştiren (hidâyet eden) Allah'a mahsustur. Eğer Allah bizi eriştirmeseydi biz kendimiz hidâyete ulaşamazdık.."âyetini delil getirmektedir. Görüldüğü üzere buradaki hidâyet kullar tercihleriyle kesp etmesine binaen Allah

²² el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 284.

²³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, C. I, s. 6.

²⁴ 7/Araf/43.

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Teâlâ'nın onları terfikidir (muvaffak kılmasıdır). Nitekim mezkûr âyetin minnet bekleme makamında olduğunu vurgulayan Mâtürîdî, hidâyetin beyan manasında alındığında minnet beklemenin anlamsız olduğuna dikkat çeker. Ayrıca peygamberlerin de kavimlerine beyanda bulduklarını fakat kâfirlerin hidâyete ermediklerini hatırlatır. Diğer yandan konuyu meşîet meselesiyle ilişkilendiren Mâtürîdî, "والله يهدي من يشاء إلى صراط مستقيم"²⁵ "Allah dilediği kimseyi hidâyete ulaştırır." Âyetini delil olarak getirir. Açık bir şekilde Allah'ın dilediği kimseyi hidâyete ulaştırdığı haber verilmiştir. Mâtürîdî'ye göre eğer Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi Allah Teâlâ herkese hidâyet etmiştir iddiasında bulunursak, mezkûr âyet bağlamında "Allah sıratı müstakimi beyan etti ancak dilemediği kimselere bir şey söylemedi (beyanda bulunmadı)" dememiz gerekir.²⁶

Diğer yandan nebilerin beyanda bulduklarını ancak hidâyete ulaştırmak gibi bir vazifelerinin olmadığına dikkat çeken Mâtürîdî konuyla ilgili olarak

"ليس عليك هداهم ولكن الله يهدي من يشاء"²⁷ "Onları hidâyete erdirmek sana ait değildir. Lakin Allah dilediğini hidâyete erdirir" âyetine dikkat çekmektedir. Mezkûr âyetten de anlaşılacağı üzere peygamberlerin vazifesi ancak tebliğ ve beyan olup muhatabın onu kabul etmesi Allah'ın meşîetine bağlıdır.²⁸

Mâtürîdî'nin bu konuyla ilgili eleştirdiği bir başka husus Mu'tezile'nin kendi görüşlerine zahiri anlam itibariyle uymayan âyetleri tevil etmeleridir. Zira onlar özellikle hidâyetin ve dalaletin Allah'a izafet edildiği âyetleri kendi prensipleri çerçevesinde tevil etmişlerdir. Nitekim "ولو شاء الله لجمعهم على الهدى"²⁹ "Eğer Allah dileyseydi elbette onları hidâyet üzere toplardı" âyeti bu mesele bağlamında Mâtürîdî'nin getirdiği örneklerden biridir. Zira Mu'tezile bu âyetteki hidâyetin, insanları doğru yol üzere zorlamak manasında olduğunu iddia etmiştir. Ancak Mâtürîdî ilgili âyetin manasının onları hidâyete bizzat kendileri tercih edecekleri bir şekilde yaratırdı anlamına geldiğini savunmuştur. Lakin onların oldukları hal üzerinde kendi tercihleriyle küfrü seçeceklerini bildiği için bu seçimlerine karışmamış ve onları hidâyet üzere toplamamıştır. Çünkü hidâyet kahrın ve cebrin konusu olmayıp ancak tercihin mümkün olduğu durumlar için söz konusudur.³⁰

²⁵ 2/Bakara/213.

²⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, C. I, s. 125.

²⁷ 2/Bakara/272.

²⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, C. II, s. 256.

²⁹ 6/Enâm/35.

³⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, C. I, s. 181.

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Mâtürîdî'nin mu'tezilî tevilleri eleştirirken verdiği bir başka örnek ³¹“فمن يرد الله أن يهديه يشرح صدره للإسلام، ومن يرد أن يضله يجعل صدره ضيقاً حرجاً”
“Allah her kime hidâyeti murad ederse onun göğsünü islama açar. Her kimi de dalaletle düşürmek isterse onun göğsünü meşakkat duyacağı şekilde daraltır ...” âyetidir. Nitekim Cafer b. Harb ve Ka'bî gibi bazı mu'tezilîler mezkûr âyetteki hidâyeti kulun Müslüman olmasından sonrasına tahsis etmişlerdir. Onlara göre Müslüman olduktan sonra Allah'a itaat eden kimseyi, Allah hidâyetine ulaştırır. Müslüman olduktan sonra isyan eden kimseyi de ulaştırmaz. Mâtürîdî ise bu teville karşı çıkmış, hidâyet ve dalaletin Müslüman olduktan sonraya hasredilmesini kabul etmemiştir. Nitekim Allah Teâlâ'nın daha Müslüman olmayan bir kimse hakkında hidâyeti murad etmesi ve bunun sonucunda o kimsenin Müslüman olması mümkündür. Mâtürîdî'ye göre bir kimsenin islamı seçmesi demek kalbinin islama açılması demektir. Aynı şekilde bir kimsenin küfrü seçmesi demek kalbinin islama daralması demektir. Diğer yandan Mu'tezile'nin mezkûr âyetle ilgili tek tevili bu değildir. Onlardan bazıları buradaki hidâyetten maksadın dünyada göğsünü islama açan kimseye ahirette cennetin yolunu göstermek manasında olduğunu iddia etmişlerdir. Yine bu minvalde Allah'ın ahirette cennet yolundan saptırmayı murad ettiği kimselerin göğsünü daralttığını savunmuşlardır. Bu iddianın apaçık Allah'a zulüm isnat etmek anlamına geldiğini söyleyen Mâtürîdî, Mu'tezile'nin kendi görüşleri arasında tutarsızlık olduğunu söyler. Zira onlar Allah'ın bir yandan adalet sıfatı gereği bütün kullara hidâyet ettiğini söylerken diğer yandan Allah'ın ahirette bazı kullarını cennet'in yolundan saptırdığı iddiasındadırlar. Başka bir deyişle Allah'ın dünyada kendilerine hidâyet ettiği bazı insanları ahirette dalaletle düşürdüğünü söylemektedirler ki bu aslında dolaylı olarak Allah'ın zulmettiğini iddia etmektir. (dünyada dalaletle düşürmesi de zulüm olmaz mı?) Bununla birlikte Mu'tezile'nin Allah'ın dünyada herkese hidâyet ettiği şeklindeki iddiasının nassla çeliştiğine dikkat çeken Mâtürîdî; ilgili âyette açık bir şekilde iki sınıftan bahsedildiğini ifade eder. Bunlardan ilki haklarında hidâyetin murad edildiği diğeri ise haklarında dalaletin murat edildiği sınıftır. Dolayısıyla Mu'tezile'nin iddiasının aksine haklarında hidâyetin murad edilmeyen bir sınıf mevcuttur.³² (yani Ebu Bekir'i Müslüman yapan Allah ve Ebu cehil'i kafir yapan da Allah mı demek istiyor?)

Mu'tezile hidâyetin beyan manasında olduğuna dair ³³“قدر فهدى” (ilk paragrafta aynı ifadeler geçti birleştirilerek işlenmeli) “Belli bir ölçüde

³¹ 6/Enâm/125.

³² el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 301.

³³ 87/A'lâ/3.

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

yaratıp hidâyete erdirendir.”âyetini delil getirmektedir. Onların iddiasına göre Ehl-i Sünnet’in dediği gibi hidâyet tevfiik manasına gelseydi bütün mahlûkun hidâyete ermesi söz konusu olurdu. İmam Mâtürîdî ise mevcut anlayışın Mu’tezile’nin bizatihi kendisini çıkmaza soktuğunu öne sürer. Çünkü bu anlayışa göre Allah Teâlâ hem hidâyetin hem de dalaletin yolunu beyan etmiştir. Bu takdirde dalaleti seçen kimselerin bu seçimi yapmaları, onlara dalaletin yolunu beyan etmek suretiyle mümkün kılınmış olur. Diğer yandan Mâtürîdî’ye göre bir anlamın ibarede bir şeye tahsis edilmesi, o şey dışındakilerde aynı anlamın olmayacağını göstermez. Başka bir ifadeyle bir şeye tahsis edilen şey başka bir şeye de tahsis edilebilir. Örneğin Kur’ân takva sahiplerine hidâyet eder demek, Kur’ân mükramîne hidâyet eder demeye engel teşkil etmez. Mâtürîdî’nin bu âyetle ilgili aktardığı bir başka tevîl ise *Allah’ın mahlûkatı için maişetini takdir ettiği ve bu maişeti nasıl elde edeceğini gösterdiği* şeklindedir.³⁴

Buraya kadar aktardığımız rivâyetler sadedinde Mâtürîdî’nin hidâyeti kulların fiilleri arasında saymadığı anlaşılmaktadır. (المشيئة (من الله الإيجاد ومن العبد الإصابة تأويلات Tercih ve kesp açısından hidâyetin kula bakan bir tarafı olsa da tevfiik, ismet ve ihtidanın yaratılması bakımından ve kullara beyan etmesi, onlara emretmesi açısından Allah Teâlâ’nın fiilidir. Hidayet meselesiyle ilgili zikrettiğimiz tüm bu hususlar, kulların fiillerinin yaratılması meselesine bağlanmaktadır. Esasında Mu’tezile’nin hidâyeti beyan manasına sıkıştırmasının temel sebebi, kulların kendi fiillerini yarattıklarını söylemeleridir. Yine onların aslah prensibine sahip olmaları da hidâyete yalnızca beyan ve emir manasını yüklemelerinde etkilidir. Zira ilgili prensip gereği Allah’ın bazı kullarını hidâyete ulaştırıp bazılarını dalalete sokması mümkün değildir. İmam Mâtürîdî’nin bu konudaki görüşü hem kendi dönemindeki hem de kendisinden sonraki Eşâriîlerin görüşleriyle bağdaşmaktadır.

3. 2. Dalaletin ve Mühürlenmenin Yaratılması

Mâtürîdî hızlan, dalalete sokmak, azdırmak ve lanet etmek fiillerinin aynı manada olduğu, bu fiillerden birinin gerektirdiği şeyi diğerlerinin de gerektirdiği görüşündedir.³⁵ Mu’tezile’ye göre ise Allah’ın dalalete sokması (idlâl), kendisi dalaleti tercih etmiş kimse için sadece bu vasıfla isimlendirmesi ve bu kimsede dalaletin olduğuna hükmetmesi anlamına gelmektedir.³⁶Mâtürîdî ise bu görüşün doğru olmadığını savunur. Zira tesmiyenin kendisininin

³⁴ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, C. I, s. 903.

³⁵ el-Mâtürîdî, *et-Tevhid*, s. 311.

³⁶ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, C. I, s. 932.

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Allah'a izafet edilmesi suretiyle ona tahsisi mümkün değildir. Nitekim Allah'tan başkalarının da tesmiye yapması mümkündür. Ayrıca Kur'ân'da zenginlik ve hükümlerlik makamında zikredilen âyetler hakkında tesmiyenin bu makama layık bir durumu da söz konusu değildir. Mâtürîdî bu itiraz veçhine örnek olarak “ *ومن يشأ الله ومن يضلله ومن يشأ يجعله على صراط مستقيم* ”³⁷ “Allah dilediği kimseyi saptırır ve dilediği kimseyi sıratı müstakim üzere kılar” âyetini getirmektedir. Her şeyin dilediği gibi olması makamının güç ve kudret makamı olduğuna dikkat çeken Mâtürîdî, tesmiye manasının bu makama uygun olmadığını ifade eder.³⁸ Mâtürîdî'nin bu eleştirilerinin Eşarîler'den Bağdadî tarafından yineleniği görülmektedir.³⁹ (İrade ve meşiet üzerinde yeterince durulmadığı görülmüştür.)

Mâtürîdî saptırmak ve azdırmak gibi fiillerin Allah'a izafe edildiğini ve bunun iki veçhe delalet ettiğini söyler. Bunlardan ilki bu tarz fiilleri kulların azgınlığı ve batıl işler peşinde koşması olarak yaratmasıdır. İkincisi ise onları muvaffak kılmaması, doğru yolu göstermemesi ve yanlışlardan engellememesi manasıdır. Mâtürîdî ilk manayı tercih ederken, Ka'bî gibi mu'tezilîler ikinci manayı tercih etmişlerdir. Mâtürîdî'nin bu manayı tercih etmelerine mebni onlara şöyle sorar: “*Dediğiniz gibi olsun. Ancak her hâlükârda Allah'ın bu durumlarda bir sun'u (müdahalesi/yaptırımı) yok mu?*”⁴⁰

Mâtürîdî nezdinde önemli olan idlâl (saptırmak/yoldan çıkarmak) fiilinin Allah Teâlâ'ya isnadıdır. İster Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi mezkûr isnattan maksat hızlan veya muvaffakiyet vermemek olsun ki böyle olsa bile Allah'ın bir müdahalesi söz konusudur. İster dalalet fiilinin yaratılması olsun. İdlal fiilinin Allah'a izafesiyle şeytana izafesi arasındaki farklılığa değinen Mâtürîdî, şeytanın hakiki manada saptıramayacağına, ancak kişiyi yoldan çıkarmak için yanlış yolları süsleyeceğine, hatta onları hidâyet yoluymuş gibi göstereceğini söyler. Hâlbuki idlâlin Allah Teâlâ'ya izafesiyle hakiki anlamda yoldan çıkarmak kastedilir der.⁴¹

Mâtürîdî'nin kulların fiillerinin yaratılması meselesi bağlamında Mu'tezile'ye muhalif olduğu bir diğer husus, kalp, göz ve kulak gibi bazı azaların mühürlendiğini ifade eden âyetler bağlamında olmuştur. Mu'tezile'den bazıları bu mühürlemeyi; kulun bir sınırı olduğu ve bu sınıra geldiğinde Allah'ın kulun iman etmeyeceğini bildiği, buna binaen de kalbini mühürlediğini iddia etmiştir.

³⁷ 6/Enâm/39.

³⁸ el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 311.

³⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 34.

⁴⁰ el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 317.

⁴¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, C. I, s. 423.

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Mâtürîdî ise onların bir yandan kâfirin iman etmesini vacip görüp diğer yandan mezkûr görüşe sahip olmalarını çelişkili görür. Ayrıca onun dikkat çektiği bir başka husus, bahsi geçen hadde gelsin gelmesin Allah Teâlâ'nın, her kulun ömrünün sonundaki halini bilmesidir. Bu bağlamda mühürleme işlemi için ilgili hadde gelmesine gerek yoktur. Keza Mu'tezile'nin *burada mühürlemeden maksat onun iman etmeyeceğine dair bir alametin bulunmasıdır* yorumunu da kabul etmez. Mâtürîdî'ye göre mühürlemeden maksat, Allah Teâlâ'nın kulun kalbinde küfrün zulmetini yaratmasıdır. Ancak bu durum ilmi ezeliye kulun küfrü seçeceğinin bilinmesiyle gerçekleşir. "ختم الله على قلوبهم"⁴² "Allah onların kalplerini mühürledi.." âyetinin tefsirinde Mâtürîdî şöyle bir izahatta bulunur: "Amaçlarını ve düşüncelerini kalplerinde tartmadıkları için kalpleri mühürlenir. Hakkı ve adaleti duymazdan geldikleri için kulakları mühürlenir. Fani olduklarını anlamak için kendi nefislerine bakmıyorlar diye gözleri mühürlenir."⁴³

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا

Mühürlenmiş ise niye sorumlu olsun ki? Dolayısıyla mühürlendiğini ifade eden Bakara 7. Ayet bağlamında değerlendirilirse daha isabetli olur.

Mâtürîdî mühürlenme meselesiyle ilgili bir başka izahatı "فزادهم الله مرضا"⁴⁴ "Allah onları hastalık olarak artırmıştır." âyetinin tefsirinde yapmıştır. Nitekim mezkûr âyetten de anlaşılacağı üzere bu kimselerin kalplerinde nifak ve küfrün artırılması söz konusudur. Çünkü onlar zahirde müminlere uymakta ve kalplerindeki şeyi gizlemektedirler. Bu durumu hastalık olarak niteleyen Allah Teâlâ onların tercihleri neticesinde hastalıklarını artırmıştır.⁴⁵ Bu durum küfrü seçeceğini bildiği kimse hakkında Allah'ın dalaleti ve küfrü yarattığına delalet etmektedir.

Mâtürîdî hidâyet, tevfik, idlâl ve hizlan gibi fiillerin Allah'a izafe edilmesinden kulların mecbur olduğu şeklinde bir çıkarımda bulunmaz. Zira bu durum kulların hidâyet ve dalalet hususunda tesiri olmadığı anlamına gelmez. Çünkü o hidâyet ve dalaletin yaratılmasını Allah'ın ezeli ilmine bağlamaktadır. Buna göre dalaleti seçeceğini bildiği kimse için zamanı gelince dalaleti, hidâyeti seçeceğini bildiği kimse için de hidâyeti yaratır. Ezeli ilmin ilimlerin oluşmasında tesiri olmadığı gibi, ezeli ilmin hidâyet ve dalaletin yaratılmasında da bir tesiri yoktur. Bilakis Allah Teâlâ'nın bunları

⁴² 2/Bakara/7.

⁴³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, C. I, s. 479.

⁴⁴ 2/Bakara/10.

⁴⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s.36.

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

yaratması kulunun yapacağı seçimi bilmesinden kaynaklanmaktadır. Mâtürîdî'nin hidâyet konusundaki görüşleri Eşarîler'in görüşleriyle bağdaşmaktadır. Her ikisi de Mu'tezile'nin hidâyeti delalet ve beyan manasına hasretmesini kabul etmemektedir. Çünkü âyetlerde umum bir ifadeyle geçen hidâyet ve dalalet ifadelerini tahsis etmeyi gerektirecek bir karine yoktur.⁴⁶ (her şey ilme bağlanmış ama ilim ve taallukatları üzerinde hiç durulmamış.)

Sonuç

Yapmış olduğumuz çalışma neticesinde elde ettiğimiz sonuçları şöyle özetlememiz mümkündür:

- 1) Mâtürîdî'nin kulların fiillerinin yaratılması meselesindeki görüşleri dolaylı olarak diğer bazı kelâmî meselelerdeki görüşlerini etkilemiştir. (başlığa göre fiillerin yaratılması makalenin temelini oluşturan konu olmasına rağmen hep satır aralarında değinilmiş ve Maturidinin bu konudaki görüşlerinin diğer konudaki görüşlerini etkilediğini söylemenin doğrusu bir ????)
- 2) Mâtürîdî maktulün Allah Teâlâ'nın kendisine takdir ettiği ecelde öldüğünü savunmaktadır. Ona göre katil kulun değil Allah'ın fiilidir. Çünkü bazen atılan şey hedefe isabet etmez. Diğer yandan maktulün ruhunun çıkmasında tesiri olmasa da vakti gelince katil hesaba çekilir. Çünkü o Allah'ın nehyettiği bir masiyeti işlemiştir.
- 3) Mâtürîdî'ye göre bir şeyin haram olması onun rızık olmasına engel değildir. Çünkü bütün fiiller Allah Teâlâ'nın kudreti dâhilinde olduğundan kimse bir başka kimseye Allah tarafından ayrılmış rızık yiyemez. Ancak rızık haram olarak elde edilmesi mesuliyete engel değildir. Dolayısıyla kişi bu tercihi sebebiyle cezaya müstahak olur.
- 4) Hidâyetin yaratılması kula ait değildir. Tevfik, ismet ve ihtidayı yaratan Allah'tır. Mâtürîdî'nin bu görüşü kulların fiillerini Allah'ın yarattığını söylemesine dayanır. Dolayısıyla Mu'tezile'nin hidâyet beyandır şeklindeki görüşü Mâtürîdî tarafından kabul edilmemektedir. (أخفى من كسب الأشعري) ifadesinin tecellisi devam etmiş)
- 5) Mâtürîdî hidâyet, tevfik, idlâl ve hızlân gibi fiilleri Allah'a izafe etmekle kulların mecbur olduklarını dolayısıyla hidâyet ve dalalet hususunda bir tesirinin olmadığını savunmaz. Bilakis kişilerin hür iradeleriyle yapacağı tercihleri Allah ezeli ilmiyle bildiği için onların bu konudaki tercihlerini yaratır. (Her şey ilme mal edilmişken ilim üzerinde durulsaydı...)

⁴⁶ el-Eşarî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyane*, Thk. Fevkiye Hüseyin Mahmud, Dârü'l-Ensâr, Kahire, Birinci Baskı, 1397, s. 62.

KAYNAKLAR

- el-Âmidî, Seyfeddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ali b. Muhammed b. Salim b. Muhammed, *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*, Thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî, Dârü'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2007.
- el-Bağdâdî, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed b. Abilleh et-Temîmî, *el-Fark beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırakati'n-Nâciye*, Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, İkinci Baskı, Beyrut, 1977.
- el-Eşarî, Ebu'l-Hasen, Ali b. İsmail b. İshak b. Salim b. İsmail b. Abdilleh b. Musa, *el-İbâne an Usûli'd-Diyane*, Thk. Fevkiye Hüseyin Mahmud, Dârü'l-Ensâr, Kahire, Birinci Baskı, 1397.
- Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfi'l-Musallîn*, Tsh. Helmut Ritter, Franz Sitayz Yayinevi, Üçüncü Baskı, Wiesbaden, 1980.
- el-Kâdî Abdülcabbar, Ebu'l-Hasen b. Ahmed b. el-Esed Âbâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Vehbe Yayinevi, , Birinci Baskı, Kahire, 2012.
- el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn Dimne Mecmûati Resâili'l-Adli ve't-Tevhîd*, Thk. Muhammed Ammâre, Birinci Baskı, Mısır, 1971.
- el-Muğnî fî Eboâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- el-Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkandî, *et-Tevhîd*, Thk. Fethullah Huleyf, Dârü'l-Câmiâtî'l-İslâmiyye, Mısır, ty. – Thk. Asım İbrahim eş-Şâzelî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 2003.
- Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdi Baslûm, Neşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, h. 1426.
- en-Nesefî, Ebu'l-Muîn, Meymûn b. Muhammed b. Mutemed b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl, *et-Temhîd li Kavâidi't-Temhîd*, Thk. Ceybullah Hasen, Dârü't-Tabâati'l-Muhammediyye, Birinci baskı, h. 1406.
- et-Taftazânî, Sadeddin b. Ömer, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye mea Hâşiyeti Kestelli*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, ty.